IJCRT.ORG ISSN : 2320-2882

INTERNATIONAL JOURNAL OF CREATIVE RESEARCH THOUGHTS (IJCRT)
An International Open Access, Peer-reviewed, Refereed Journal

ગરીબોની જીવાદોરી: અંત્યોદય અન્ન યોજના

જીતુ કે. ભોઇ
સંશોધક વિદ્યાર્થી
વીર નર્મદ દક્ષિણ ગુજરાત યુનિવર્સિટીए સુરતए ગુજરાતए ભારત

અમૂર્તरू માનવી શારિરીક અને માનસિક વિકાસ માટે પોષણયુક્ત ખોરાક ખૂબ જ જરૂરી છે. તેથી જ દેશની આર્થિક પ્રગતિનો આધાર અન્ન સલામતી છે. તેથી જ રાષ્ટ્રના આર્થિક વિકાસ માટે અન્ન સલામતી ખૂબ જ અગત્યની છે. ભારતમાં વિવિધ પોષક તત્વોના ઉણપના કારણે થઈ રહેલા વિવિધ રોગો લોકોના આરોગ્યને નુકસાન પહોંચાડી રહી છેण અંત્યોદય અન્ન યોજનાના લાભાર્થી કુટુંબોની સામાજિક અને આર્થિક તેમજ અંત્યોદય અન્ન યોજનાની અસરકારકતા માલુમ પડેલ છે કે અન્ન સલામતી માટે અનાજની ઉપલબ્ધિए ઉપયોગીતા તેમજ સ્થિરતા જરૂરી છેण

ચાવીરૂપ શબ્દો: અન્ન સુરક્ષાए પોષણए આરોગ્યए અન્ન સલામતીए ભૂખમરાए જાહેર વિતરણ વ્યવસ્થા.

1ण પ્રસ્તાવના:

આજે વિશ્વમાં ઝડપથી આર્થિક અને સામાજીક પરિવર્તનો આવી રહ્યા છે દેશને દુનિયા આર્થિક વિકાસના પંથે આગળ વધી રહી છે તેમ છતાં આજે વિશ્વ સામે અનાજની અછતए ભૂખમરોए કુપોષણए કુપોષિત બાળકો વગેરે જેવી સમસ્યાઓથી આજે પણ પીડાઈ રહ્યા છે. ૨૦૧૯માં ફાઓ દ્વારા પ્રકાશિત થયેલા `અન્ન સુરક્ષા અને પોષણ અંગેના અહેવાલમાં જણાવ્યા મુજબ ` વિશ્વમાથી ભૂખમરાના પ્રમાણમાં ઘટાડો થઇ રહયો છે.` પરંતુ તાજેતરમાં રજૂ કરવામાં આવેલ અહેવાલમાં જાણવા મળેલ છે કે વૈશ્વિક કક્ષાએ ભૂખમરાનું પ્રમાણ ૧૧% ઘટ્યું છે જે અનુમાન કરતા ઘણું ઓછું છે. આજે વિશ્વમાં ૮૨૦ મીલીયન લોકો ભૂખમરાનો ભોગ બનવા પામેલ છે જે જણાવે છે કે ૧૦માંથી ૧ વ્યક્તિ આજે પણ વિશ્વમાં ભૂખમરાનો ભોગ બનેલ છે. જેથી વિશ્વમાંથી ભૂખમરાની સંપૂર્ણપણે નાબૂદીનો લક્ષ્યાંક ૨૦૩૦ સુધી કરવામાં આવેલ છે. ભારતે કૃષિ ક્ષેત્રે પ્રગતિ કરીને વિવિધ પાકો અને અનાજોમાં સ્વાવલંબન પ્રાપ્ત કરેલ છે પરંતુ તેમ છતાં અન્ન સલામતીની બાબતમાં ભારત આજે વિશ્વમાં ઘણું પાછળ છે. વિશ્વની વસ્તીમાં સતત વધારો થતો રહ્યો છે આ સાથે શહેરીકરણ વધવાના કારણે શહેરો મોટા થવા પામી રહ્યા છે. ગ્રામીણ જીવન તૂટતાં ખેડૂતોની સંખ્યામાં ઘટાડો નોંધાયો છે. અર્થવ્યવસ્થા સાથે ટેકનોલોજીનો વિકાસ જોડાવાથી ઝડપથી આર્થિક વિકાસમાં વધારો થઈ રહ્યો છે જોકે દુનિયાના કેટલાક દેશો આજે પણ અલ્પવિકસિત હોવાના કારણે આ સમસ્યાઓથી પીડાઈ રહ્યા છેए આ કારણે તેમની આર્થિક અસ્થિરતા વધવા પામી છે. આ ઉપરાંત બદલાતી જતી આબોહવાના કારણે ખાદ્ય સુરક્ષાए કુદરતી સંસાધનોની અછતए કૃષિ ઉત્પાદનોમાં પણ ઘટાડો નોંધાયો છે. જેમાં વિશેષ કરીને ખાદ્ય સુરક્ષા અને ગ્રામીણ જીવન નિર્વાહ પર વિશેષ પ્રકારની અસર થઇ રહી છે. આજે વિશ્વમાં અનાજનું ઉત્પાદનए વિતરણ અને તેના વપરાશમાં પરિવર્તનો આવી રહ્યા પરિણામે અન્ન સુરક્ષા પોષણ અને આરોગ્યના પડકારો ઊભા થયા છે જો આ પડકારો એટલે કે ભૂખમરાए ખોરાકની અસલામતી અને કોઈપણ સ્વરૂપમાં કુપોષણ સામનો કરવો હશે તો એના માટે પૂરતું આયોજન કરવું પડશે અને તેથી જ અન્ન સલામતી માટે અનાજની ઉપલબ્ધતાए ઉપયોગિતા તેમજ સ્થિરતા જરૂરી છેण

2ण અન્નસુરક્ષા નો અર્થ:

⇒ "દરેક વ્યક્તિઓ માટે બધા જ સમયए સક્રિય અને સ્વસ્થ જીવન માટે પૂરતા ખોરાકની પ્રાપ્તિ એટલે અન્ન સલામતી` ॅतसक क्मअमसवचउमदज त्मचवतज.1986.ના મતે

⇒ ભૌતિક અને આર્થિક બંને રીતે બધા જ વ્યક્તિઓ માટે દરેક સમયે જરૂરી પાયાના ખોરાકની પ્રાપ્તિ એટલે અન્ન સલામતી-श।व ;थ्ववक ंदक ।हतपबनसजनतम त्मचवतजद्ध.ના મતે

⇒ અન્નસુરક્ષા એટલે લોકો પાસે ચોક્કસ પ્રમાણમાં દરેક સમયે સક્રિય અને તંદુરસ્ત જીવન માટે અનાજની પ્રાપ્તિ ગુણવત્તા પરિણામ અને વૈવિધ્યતા એટલે અન્ન સલામતી- ९क। ;न्दपजमक ैजंजम क्मचंतजउमदज वि ।हतपबनसजनतमद्ध.ના મતે

ઉપરોક્ત આપેલી વ્યાખ્યા પરથી નીચેની બાબતો ફલિત થાય છે

1ण અન્નસુરક્ષા એટલે દેશની સમગ્ર વસ્તીની અનાજની પૂરતી ઉપલબ્ધતા કરાવવી.
2ण પ્રજા પાસે પુરતી ખરીદશક્તિ હોવી જોઈએ કે જેથી તેઓ અનાજની પૂરેપૂરી જરૂરિયાતોને સંતોષી શકે.
3ण તંદુરસ્ત જીવન માટે અનાજનો જે પુરવઠો ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવે તે પુરતી ગુણવત્તાવાળો અને પોષણયુક્ત હોવો જોઈએ.
4ण અન્ન પુરવઠાનો વૃદ્ધિદર એ વસ્તીમાં થતા વધારા સાથે જ લોકોની માથાદીઠ આવકમાં થતા વધારાને પહોંચી વળી શકે એટલા પ્રમાણમાં થવો જોઈએ.
5ण વસ્તીમાં થતાં વધારા સાથે અન્ન પુરવઠાનો વૃદ્ધિદર પણ વિકાસ થવો જોઇએ જેથી લોકોની માથાદીઠ માંગને માંગ પહોંચી શકાય.

3ण ભારતમાં જાહેર વિતરણ વ્યવસ્થાનો ઈતિહાસरू

➢ *સ્વતંત્રતા પહેલા અને પછીનો સમયગાળો :*

આઝાદી પહેલા ૨૦૦ વર્ષના બ્રિટિશ શાસનકાળ દરમ્યાન ભારતે ઘણા દુકાળો અને અનાજની અછતો ભોગવવી પડી હતી. ભારતમાં પ્રથમવાર બંગાળમાં ૧૭૭૦ માં દુષ્કાળ કારણે અંદાજે ૧૦ લાખ લોકો મૃત્યુ પામ્યા હતા. જેના માટે બ્રિટિશ ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપની દ્વારા અનાજના ઉપાડને જવાબદાર ગણાવી શકાય. ૧૮૬૦થી ૧૯૧૦ સુધીમાં ૨૦ જેટલા મોટા દુષ્કાળોનો સામનો ભારતે કર્યો. આ ઉપરાંત સ્વતંત્રતા પહેલા ૪૦ વર્ષના સમયગાળામાં ભારતના વાર્ષિક માથાદીઠ ઉત્પાદનમાં પણ સતત ઘટાડો થતો ગયો હતો. ૧૯૦૬-૦૭માં વાર્ષિક માથાદીઠ ઉત્પાદન ૨૫૪ કિ.ગ્રા. થી ઘટીને ૧૯૩૬-૩૭ માં ૧૮૧ કિ.ગ્રા થઇ જવા પામ્યું. આ સમયગાળામાં સ્થાનિક ઉત્પાદનમાં થયેલો ઘટાડો અને અનાજની માંગમાં થયેલો વધારાના કારણે બર્મા (મ્યાનમાર) થી ચોખાની આયાત કરવાની ફરજ પડી હતી.સૌપ્રથમ ૧૯૩૯માં મુંબઇના શહેરી વિસ્તારમાં ટૂંકાગાળા માટે ભાવ વધારા સામે રક્ષણ આપવા માટે બ્રિટિશરો દ્વારા જાહેર વિતરણ વ્યવસ્થાની શરૂઆત કરવામાં આવી. ૧૯૪૦-૧૯૪૩ ના સમયગાળામાં પ્રથમવાર અનાજ વિતરણ અંગેની નીતિ તૈયાર કરવામાં આવી.

૧૯૪૨-૪૩માં બંગાળનું મુખ્ય શહેર કલકત્તા દુકાળનો ભોગ બન્યું ત્યારે રાહત દરે અનાજના વિતરણ માટે સરકાર દ્વારા પસંદ કરેલી કેટલીક ખાનગી દુકાનોને અનાજનો જથ્થો વેચવા માટે આપવામાં આવ્યો. જે “સરકાર માન્ય દુકાનો” તરીકે ઓળખવામાં આવી. ૧૯૪૬ સુધીમાં ૧૩ જેટલા શહેરો અને ૭૭૧ ટાઉનમાં જાહેર વિરતણ વ્યવસ્થા હેઠળ સમાવી લેવામાં આવ્યા.

આ ઉપરાંત કલકત્તામાં “નિયંત્રક દુકાનો” શરૂ કરવામાં આવી હતી. અન્ય લોકોની ઉપેક્ષા કરવામાં આવી હતી. ૧૯૬૦માં ખાદ્ય પદાર્થોની અછતના કારણે સાર્વજનિક વિતરણ પ્રણાલી ની શરૂઆત થઈ જેમાં જે વિસ્તારોમાં અનાજની અછત હતી એ વિસ્તારો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું. હરિયાળી ક્રાંતિના પરિણામ સ્વરૂપ દેશના અનાજના ઉત્પાદનમાં વધારો થતાં જાહેર વિતરણ વ્યવસ્થાના મારફતે ૧૯૭૦ અને ૧૯૮૦ ના દાયકામાં અનાજના અછતવાળા ઘટકો અને ક્ષેત્રો પર વધુ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું.

➢ *પુન: ગંઠિત જાહેર વિતરણ વ્યવસ્થા:*

જાહેર વિતરણ વ્યવસ્થાને વધુ સઘન બનાવવાના ઉદ્દેશ્યથી તેમજ જાહેર વિતરણ વ્યવસ્થાના લાભો અતિ અંતરિયાળ, પહાડી, દુર્ગમક્ષેત્રો તેમજ ગરીબ વર્ગની મોટી સંખ્યા રહેતી હોય એ વિસ્તારો સુધી પહોંચાડવાનો હતો. આ ઉદ્દેશને પાર પાડવા માટે જૂન ૧૯૯૨માં પુન: ગંઠિત જાહેર વિતરણ વ્યવસ્થાને ૧૭૭૫ બ્લોકમાં શરૂ કરવામાં આવી. આ ઉદ્દેશને પાર પાડવા માટે સાર્વજનિક વિતરણ પ્રણાલી અંતર્ગત વિવિધ પ્રકારની યોજનાઓ શરૂ કરવામાં આવી. ઉપરાંત આ અંગે રાજય સરકારોએ પહાડી વિસ્તારના ગરીબ કુટુંબોની ઓળખ કરી અને રાજ્ય સરકાર સાથે વિચાર-વિમર્શ કરી તેમના અનુરૂપ વિવિધ પ્રકારની યોજનાઓ શરૂ કરવામાં આવી. આ ઉપરાંત જાહેર વિતરણ વ્યવસ્થામાં મજબૂતાઈ લાવવા માટે કેન્દ્રિય નિર્ગમન મૂલ્યમાં ૫૦ પૈસાનું જેટલું મૂલ્ય ઓછું કરવામાં આવ્યું અને સાથે સાથે ૨૦ કિલોગ્રામ જેટલું અનાજ પ્રતિકાર્ડ વધારવામાં આવ્યું.

જાહેર વિતરણ વ્યવસ્થામાં વિતરણ વ્યવસ્થામાં સુધારો કરવા માટે તેમજ રાજ્ય સરકાર દ્વારા ગરીબ કુટુંબની ઓળખ કરી તેમને સસ્તા અનાજ ની દુકાન મારફતે અનાજની પહોંચ, ગરીબ કુટુંબોને રાશન કાર્ડ આપવા, સસ્તા અનાજની દુકાનોને સંખ્યામાં વધારો કરવો તેમજ અનાજના સંગ્રહ ક્ષમતામાં વધારો કરવો વગેરે જેવી માળખાકીય સુવિધાઓમાં વધારો કરવાનો ઉદ્દેશ્ય આ યોજનામાં સામેલ છે. પુન: ગંઠિત જાહેર વિતરણ વ્યવસ્થાના મારફતે ચા, મીઠું, સાબુ, દાળ વગેરે જેવી વધારાની વસ્તુઓની પહોંચ ગરીબો સુધી પહોંચાડવાનો હેતુ સામેલ હતો.

➢ *લક્ષ્યાંકિત જાહેર વિતરણ વ્યવસ્થા:*

ભારત સરકાર દ્વારા ગરીબો પર વધુ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાના ઉદ્દેશથી ૧૯૯૭ લક્ષ્યાંકિત જાહેર વિતરણ વ્યવસ્થાની શરૂઆત કરવામાં આવી. આ યોજના અંતર્ગત તમામ રાજ્યોમાં ગરીબ કુટુંબની ઓળખ કરી સસ્તા અનાજના દુકાનના મારફતે ખૂબ જ નીચી કિંમતે પારદર્શક અનાજનું વિતરણ થાય એવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી.

આ યોજના હેઠળ આવનાર ગરીબ કુટુંબની ઓળખ કરવા માટે રાજ્યોએ ૧૯૯૩માં આયોજન પંચના અધ્યક્ષ પ્રોફેસર ડી. ટી. લાકડાવાલાના અધ્યક્ષતા હેઠળ રચવામાં આવેલ સમિતિ "ગરીબોની સંખ્યા અને તેના પ્રમાણ ની ગણતરી માટેનું નિષ્ણાંત જૂથ" દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવેલ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કર્યો. જેથી ગરીબ અને મધ્યમ વર્ગ વચ્ચે નો તફાવત ઊભો થયો જેમાં જાહેર વિતરણ વ્યવસ્થાને નીચે મુજબ બે વિભાગોમાં વહેંચવામાં આવી.

૧. ગરીબી રેખા નીચે આવતા લોકો
૨. ગરીબી રેખા ઉપર આવતા લોકો.

આ યોજના હેઠળ અનાજની વહેંચણીનો આધાર રાજ્ય અને કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશોએ તેમના છેલ્લા 10 વર્ષોમાં જાહેર વિતરણ વ્યવસ્થા અંતર્ગત ઉપાડવામાં આવેલ સરેરાશ અનાજના જથ્થાના આધારે કરવામાં આવશે.

લક્ષ્યાંકિત જાહેર વિતરણ વ્યવસ્થાનું મૂલ્યાંકન કરતા જાણવા મળ્યું કે પ્રસ્તુત યોજનામાં ઘણા અવરોધો અને બિનઅસરકારક સાબિત થયેલ છે. આગળ જતા લક્ષ્યાંતિ જાહેર વિતરણ વ્યવસ્થામાં અમલવારીમાં સૌથી મોટી સમસ્યા અને લાભાર્થીઓના ઓળખ માટેનુ બિનઅસરકારક સંચાલન અથવા કામગીરી છે. જાહેર વિતરણ વ્યવસ્થામાં રહેલ ભૂતિયા કાર્ડ વિરતણ વ્યવસ્થાને અવ્યવસ્થા તરફ દોરી જાય છે. લાભાર્થીઓની ઓળખની કામગીરી વિકેન્દ્રિત પધ્ધિતીથી થયેલ હોવાના કારણે જાહેર વિતરણ વ્યવસ્થાની કામગીરીમાં મૂશ્કેલીમાં વધારો કરનાર હતો. આ ઉપરાંત અન્ય બીજી મહત્વની બાબત જાણવા મળી કે લાભાર્થીઓ પોતાના હકકથી વંચિત હતા. જેથી તેમને પાયાના અધિકાર આપવા માટે તેમને તેમના અધિકાર આપવા ખૂબ જ જરૂરી એવા સાધનો આપવા જેમકે રોજગારી, આવકની આસમાનતામાં ઘટાડો કરવો તેમજ ખાદ્ય સુરક્ષા આપવી વગેરે. જાહેર વિતરણ વ્યવસ્થામાં લાભાર્થીઓ યોગ્ય વ્યવસ્થાના અભાવે માત્ર અને માત્ર સસ્તા અનાજની દુકાન પર જ આધાર રાખવાની ફરજ પડતી હતી. ઘણા કિસ્સાઓમાં ગરીબ લાભાર્થીઓના લાભો બીજા અન્ય લોકો દ્વારા લેવામાં આવતો હતો. આ ઉપરાંત અનાજ વિતરણની કામગીરી અન્ન પુરવઠા વિભાગને સોંપવામાં આવેલ જેમણે સમગ્ર ભારતમાં અનાજનું વ્યવસ્થાપન, નિરીક્ષણ, વહેંચણીની કામગીરી મોટા પ્રમાણમાં કરવાની હતી જેના કારણે અનાજના વિતરણ અંગેના વ્યવહારોની કામગીરીમાં અવ્યવસ્થા અને બિનકાર્યક્ષમતા પ્રર્વતતી હતી. આવી કોઇ વિસંગતતા જણાઇ ત્યાં સુધીમાં લિકેજ પોઇન્ટને શોધવું અને તેની જવાબદારી નકકી કરવી ખૂબ જ મૂશ્કેલ હતું. ભારતમાં નેશનલ સેમ્પલ સર્વે મુજબ દેશમાં કુલ વસ્તીના પાંચ ટકા લોકો એક દિવસ પેટભર ભોજન લીધા વિના જ સૂઇ જાય છે. બી.પી.એલ. પરિવારોમાં અતિગરીબ પરિવારોમાંથી ભૂખમરાને નાબૂદ કરવા અને જાહેર વિતરણ વ્યવસ્થાના હેતુ સિધ્ધ કરવા માટે અંત્યોદય અન્ન યોજના એક વધારાનું પગલું ગણવામાં આવે છે.

૪. અંત્યોદય અન્ન યોજના એટલે શું?

ઐતિહાસિક ભારતમાં સમાજમાં અસ્પૃશ્યતા, ગરીબાઈ, પછાતપણું વગેરે જેવી સમસ્યાઓનો લાભ ઉઠાવી બ્રિટિશરોએ ભારતના લોકોને અનેક સ્વરૂપે અલગ પાડયા જેમાંથી સમાજમાં સામાજીક, આર્થિક અને ધાર્મિક અસમાનતામાં વધારો થતો ગયો.ગાંધીજી દ્વારા ભારતમાં સૌપ્રથમ 'અંત્યોદય દ્વારા સર્વોદયનો' ખ્યાલ આપવામાં આવ્યો જેવી ભારતમાં રહેલ ગરીબ અને પછાત વર્ગોનો વિકાસ થઇ શકે. પ્રસ્તુત ખ્યાલ ૧૯૮૦ના રજુ કરવામાં આવેલ જહોન રસ્કીનના પુસ્તક 'અન્ટો ધીસ લાસ્ટ' માંથી પ્રેરણા લઇ કરવામાં આવ્યો.જેની શરૂઆત ગાંધીજી દ્વારા દક્ષિણ આફ્રિકામાં લઘુમતિ ભારતીયો વિકાસ માટે 'ફોનિકસ ફાર્મની સ્થાપનાવી કરવામાં આવી.

નેશનલ સેમ્પલ સર્વે દ્વારા કરવામાં આવેલ 50માં સર્વેમાં અત્યંત ગંભીર બાબત જાણવા મળી છે કે ગરીબી રેખા નીચે વસવાટ કરનાર લોકો માત્ર ગરીબ નથી પરંતુ તમને બે ટંકનું ભોજન પણ મળવા પ્રાપ્ત થતું નથી. સર્વેમાં જાણવા મળ્યું છે કે ઘણા બધા ગરીબ લોકોને અપૂરતા ભોજનના કારણે મૃત્યુનો ભોગ બનવું પડતું હતું. આ ઉપરથી એવા તારણ પર આવી શકાય છે કે સમગ્ર ભારત દેશમાં લોકોને ગરીબી ઉપરાંત ભૂખમરાનો પણ સામનો કરવો પડી રહ્યો છે તેમજ આંકડાકીય માહિતી ઉપરથી એ બાબત પણ જાણવા મળી છે કે દેશમાં પાંચ કરોડ લોકોને આખા વર્ષમાં બે ટંકનું ભોજન પણ મળવાપાત્ર નથી

ઉપરોક્ત બાબતને ધ્યાનમાં રાખીને ભારતના વડાપ્રધાનશ્રી દ્વારા અંત્યોદય અન્ન યોજના ની શરૂઆત ૨૫, ડિસેમ્બર 2000ના રોજ કરી. આ યોજના અંતર્ગત એક કરોડ કુટુંબોને એટલે કે પાંચ કરોડ લોકોને અનાજ આપવાની જાહેરાત કરવામાં આવી. આ પાંચ કરોડ ગરીબ લોકોની ઓળખ કેટલાક માપદંડોના આધારે કરવામાં આવશે.

૫. અંત્યોદય અન્ન યોજનાનું તબક્કાવાર વિસ્તરણ:

૧. અંત્યોદય અન્ન યોજનાનો પહેલો વિસ્તાર-

૨૦૦૩-૦૪માં અંત્યોદય અન્ન યોજનાનું વિસ્તરણ કરવામાં આવ્યું, જેમાં ૫૦ લાખ બી.પી.એલ. પરિવારોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો. વિધવા, અસાધ્ય બીમાર વ્યક્તિઓ, શારીરિક ખોડખાપણ વાળા વ્યક્તિઓ, ૬૦ વર્ષથી વધુ વયના વ્યક્તિઓ કે જેમને કોઇ પણ પ્રકારની સામાજિક સહાય પ્રાપ્ત થતી ન હોય એવા વ્યક્તિઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો. આમ, અંત્યોદય અન્ન યોજના હેઠળ ૧.૫ કરોડ (અથવા બીપીએલ કુટુંબોના ૨૩ ટકા) પરિવારોને આવરી લેવામાં આવ્યા.

૨. અંત્યોદય અન્ન યોજનાનો બીજો વિસ્તાર:

૨૦૦૪-૦૫ કેન્દ્ર સરકારના અંદાજપત્રમાં જાહેરાત કરવામાં આવી કે અંત્યોદય અન્ન યોજનાનો લાભ વધુ ૫૦ લાખ બી.પી.એલ. પરીવારોને આપવામાં આવશે. આ સાથે એવા પરિવારોનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો જે પૂરતા પ્રમાણમાં અનાજ મેળવવા માટે અસક્ષમ હતા અથવા અનાજ મેળવવાના અંતિમ ચરણમાં હતા. આ અનુસંધાનમાં ૩ ઓગષ્ટ, ૨૦૦૪માં ભારત સરકાર દ્વારા કેટલાક માર્ગદર્શક સુચનો કરવામાં આવ્યા. જે મુજબ અંત્યોદય અન્ન યોજના હેઠળ કુલ પરિવારોની સંખ્યા વધીને ૨ કરોડ (અથવા બી.પી.એલ. કુટુંબના ૩૦.૬૬ ટકા જેટલી થઇ જવા પામી હતી.

૩. અંત્યોદય અન્ન યોજનાનો ત્રીજો વિસ્તાર:

૨૦૦૫-૦૬માં કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા વધુ ૫૦ લાખ બી.પી.એલ. પરિવારોને અંત્યોદય અન્ન યોજના હેઠળ સમાવી લેવાની જાહેરાત કરી. આ અનુસંધાનમાં અંત્યોદય અન્ન યોજના હેઠળ કુલ પરિવારોની સંખ્યા વધીને ૨.૫ કરોડ (અથવા બી.પી.એલ. કુટુંબના ૩૮ ટકા) જેટલી થઇ ગઇ.

આમ, 30 એપ્રિલ, ૨૦૦૯ સુધી અંત્યોદય અન્ન યોજના હેઠળ રાજ્ય અને કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશો દ્વારા ૨૪૨.૭૫ લાખ પરિવારોને આવરી લેવામાં આવ્યા. રાજ્યો અને કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશો દ્વારા કેન્દ્રના માપદંડોના આધારે અંત્યોદય અન્ન યોજનામાં સમાવિષ્ટ પરિવારોની અંદાજીત સંખ્યા અને પસંદ કરવામાં આવેલ કુટુંબની સંખ્યા મુજબ રેશનકાર્ડ આપવામાં આવ્યા.

૬. અંત્યોદય અન્ન યોજના હેઠળ આવરી લેવાના કુટુંબો નક્કી કરવાના ધોરણો:

- જમીન વિહોણા ખેતમજૂરો, સીમાંત ખેડૂતો, ગ્રામ્ય કારીગરો જેવા કે કુંભાર, ચામડુ પકવનારા, વણકરો, લુહાર, સુથાર, ઝુપડપટ્ટીમાં રહેતા લોકો અને અવિધિસર સેકટરમાં દૈનિક ધોરણે તેમનું ગુજરાન કમાતા જેવા કે માલ સામાન ઉંચકનારા કુલી, રીક્ષાચાલક, હાથલારી ચલાવનારા, ફળફળાદિ અને ફુલ વેચનાર, મદારીઓ, કાગળ વીણનારા અને વંચિત તથા આવી જ કેટેગરીમાં આવતા અન્ય ગ્રામ્ય અને શહેર વિસ્તારમાં રહેતા લોકો.
- વિધવા સંચાલિત કુટુંબો અથવા બિમાર વ્યક્તિઓ/અશકત વ્યક્તિઓ/ ૬૦ વર્ષની ઉંમરની વ્યક્તિઓ અથવા તેથી વધારે ઉંમરની વ્યક્તિઓ કે જેમને જીવન નિર્વાહ માટેનું સાધન ન હોય અથવા સામાજિક આધાર ન હોય.
- વિધવાઓ અથવા બિમાર વ્યક્તિઓ અથવા અશકત વ્યક્તિઓ અથવા ૬૦ વર્ષની ઉંમર કે તેથી વધારે ઉંમરની વ્યક્તિઓ અથવા એકલ સ્ત્રીઓ અથવા એકલ પુરૂષો કે જેમને કુટુંબ ન હોય અથવા સામાજિક આધાર ન હોય અથવા જીવન નિર્વાહ માટેનું કોઇ સાધન ન હોય.
- તમામ આદીમ આદિવાસી કુટુંબો
- બી.પી.એલ. કાર્ડધારક એચઆઇવી ગ્રસ્ત વ્યક્તિ
- બી.પી.એલ. કાર્ડધારક રકતપિત્તથી અસરગ્રસ્ત
- સામાજિક ન્યાય અને અધિકારીતા વિભાગ હેઠળ નોંધાયેલા તમામ વિધવા, અપંગ, અશકત વ્યક્તિઓ કે જેઓ બી.પી.એલ. કાર્ડ ધારકો હોય તે તમામ વ્યક્તિઓ.

7ण અંત્યોદય કાર્ડ ધારકોને મળવાપાત્ર આનાજનો જથ્થો:

અંત્યોદય કાર્ડ ધારક				
ક્રમ	વસ્તુ	વ્યક્તિ દીઠ મળવાપાત્ર જથ્થો	કાર્ડ દીઠ મહત્તમ મળવાપાત્ર જથ્થો	ભાવ
1	એન.એફ.એસ.એ. અંત્યોદયા ઘઉં	-	25 કિ.ગ્રા.	રૂ. 2 પ્રતિ કિ.ગ્રા.
2	એન.એફ.એસ.એ. અંત્યોદયા ચોખા	-	10 કિ.ગ્રા.	રૂ. 3 પ્રતિ કિ.ગ્રા.
3	કપાસીયા તેલ	-	1 લીટર	રૂ. 50 પ્રતિ કિ.ગ્રા.

સ્રોત: ाजजचेरूध्ध्कबे.कवण्हिनरंतंजण्हवअण्पदध्सपअम.पदविणीजउ

8ण સંદર્ભ સૂચિरू

1ण श्ाव्ए प्श्ाक्ए न्छप्ब्म्थ्ए ॅण ंदक ॅण ;2019द्धण थ्ववक ैमबनतपजल ंदक छनजतपजपवद पद जीम ॅवतसक 2019ण प्द प्म्म् श्रवनतदंस वि ैमसमबजमक ज्वचपबे पद ।चचसपमक म्तजी व्ेइमतअंजपवदे ंदक त्मउवजम ैमदेपदहण

2ण ाजजचरूध्ध्ूणविण्वतहध्3/ग0172मध्ग0172म06.ाजउ

3ण ाजजचेरूध्ध्कचिकण्हवअण्पदध्चके.60.ापणीजउ

4ण ाजजचेरूध्ध्कचिकण्हवअण्पदध्चके.तचके.ापणीजउणीजउ

5ण ाजजचेरूध्ध्कचिकण्हवअण्पदध्चके.जचके.ापणीजउणीजउ

6ण ाजजचेरूध्ध्कचिकण्हवअण्पदध्ूतपजमतमंककंजंध्ध्वतजंसध्डंहंपदमध्9चतवबण्चकf

7ण ाजजचेरूध्ध्कचिकण्हवअण्पदध्चकेलणीजउरुरूरूजमगजत्रप्द:20वतकमत:20जव:20उंाम:20ज्व्वैएचववतमेज:20वf:20जीम:20चववत:20fउपसपमेण

8ण ाजजचेरूध्ध्बिबंण्हनरंतंजण्हवअण्पदध्ंल.बीमउम.ककणीजउ

ANNEXURE.1

ज ाज्म्ध्न्ज.ैप् ब्टम्त्ाळम् न्छक्म्त् ।।ल – प्क्म्छज्थ्प्म्क छन्डठम्त् व्थ् श्ाडप्स्पै					
S.No.	States/Uts	Ceiling of AAY Households	families	Persons	Avg family size
1	Andhra Pradesh	9.09	9.09	23.52	2.59
2	Arunachal Pradesh	0.38	0.37	1.47	3.98
3	Assam	7.04	6.92	28.17	4.07
4	Bihar	25.01	25.01	125.05	5.00
5	Chattisgarh	7.19	7.19	20.42	2.84
6	Delhi	1.57	0.76	2.90	3.82
7	Goa	0.18	0.13	0.50	3.91
8	Gujarat	8.13	8.12	42.77	5.27
9	Haryana	3.03	2.68	11.35	4.24
10	Himachal Pradesh	1.97	1.82	7.67	4.21
11	Jharkhand	9.18	9.17	37.98	4.14
12	Karnataka	12.00	10.97	43.91	4.00
13	Kerala	5.96	5.96	25.59	4.29
14	Madhya Pradesh	15.82	13.98	50.20	3.59
15	Maharashtra	25.05	25.05	108.01	4.31
16	Manipur	0.64	0.64	2.01	3.15
17	Meghalaya	0.70	0.70	2.91	4.15
18	Mizoram	0.26	0.26	0.82	3.19
19	Nagaland	0.48	0.48	2.11	4.44
20	Odisha	12.65	12.59	38.52	3.06
21	Punjab	1.79	1.79	7.71	4.31
22	Rajasthan	9.32	9.32	37.00	3.97
23	Sikkim	0.17	0.17	0.55	3.32
24	Tamil Nadu	18.65	18.65	68.60	3.68

25	Telangana	6.49	5.67	15.29	2.70
26	Tripura	1.13	1.10	4.98	4.54
27	Uttar Pradesh	40.95	40.81	131.85	3.23
28	Uttarakhand	1.91	1.84	7.92	4.30
29	West Bengal	19.86	16.42	54.99	3.35
30	A & N	0.11	0.04	0.14	3.82
31	Dnh And Daman & Diu	0.08	0.05	0.25	4.64
32	Lakshdweep	0.01	0.01	0.04	4.00
33	Chandigarh	0.09	0.00	0.01	4.35
34	Puducherry	0.32	0.26	0.84	3.23
35	J&K	2.76	2.33	10.61	4.55
36	Ladakh	0.06	0.06	0.29	4.79
	Total	**250.00**	**240.39**	**916.93**	**3.81**

Source: From, F., Pool, C., Under, W., & Schemes, A. L. L. (2020). *November, 2020)*. *2020*, 14–15.